

Date: 15th September-2026

O'RTA OSIYO VA ROSSIYADA MEHNAT MIGRATSIYASINING ASOSIY
OMILLARI VA IJTIMOIIY OQIBATLARI

Sadullayeva Jamilaxon Ibodilla qizi

O 'zJOKU "Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrası
katta o'qituvchisi (PhD)

Elektron pochta: j.sadullaeva1993@gmail.com

Orcid 0009-0006-9370-8498

Annotatsiya. Mazkur maqolada migratsiya, ayollar migratsiyasi, bolalar migratsiyasi, migratsiyaga sabab bo'luvchi omillar va uning oqibatlari hamda migratsiyaning migrant ayollar psixologik xulq-atvoriga ta'siri yoritib berilgan.

Tayanch so'zlar: migrant, migratsiya, migrant ayollar, migrant bolalar, xorijda ishlash, migrant oilalar.

Аннотация. В данной статье описаны миграция, миграция женщин, миграция детей, факторы, вызывающие миграцию и ее последствия, а также влияние миграции на психологическое поведение женщин-мигрантов.

Ключевые слова: мигрант, миграция, женщины-мигранты, дети-мигранты, работа за границей, семьи мигрантов.

Annotation. This article covers migration, women's migration, children's migration, factors that cause migration and its consequences, as well as the impact of migration on the psychological behavior of migrant women.

Keywords: migrant, migration, migrant women, migrant children, work abroad, migrant families.

KIRISH

Maqolaning maqsadi – ayollar mehnat migratsiyasining paydo bo'lish sabablari, ayol o'zi va oilasi uchun ko'proq daromad izlab ko'chib ketishga qaror qilgan zahoti paydo bo'ladigan ayollar mehnat migratsiyasining xavfi, ayollar mehnat migratsiyasining oilaviy, shaxsiy va kasbiy oqibatlarini o'rganish. Bundan tashqari, tadqiqotning vazifasi xorijda mavjud bo'lgan ayollar mehnat migratsiyasining mumkin bo'lgan shakllarini tahlil qilish hamda asoslash, shuningdek, mehnat migratsiyasigacha ayollar tomonidan to'plangan inson kapitalini yo'qotishning mumkin bo'lgan holatini o'rganishdir.

Yangi ming yillikda ayollar migratsiyasi zamonaviy hodisa sifatida butun dunyoda olimlar tomonidan o'rganilmoqda.

Ayollar migratsiyasini o'tgan asrda dunyoning ko'plab davlatlari olimlari tomonidan o'rganilgan. Ayollar migratsiyasini o'rgangan olimlar deb quydagilarni sanab o'tish mumkin M. Morokvasik, L.N. Day, A. Ichduygu, S. Castles, M. Miller, X. Zlotnik va boshqalar.

Date: 15th September-2026

Shubhasiz, ayollar migratsiyasi global migratsiyaning asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Bundan tashqari, ushbu soha BMT, Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki, turli xalqaro gumanitar tashkilotlar va fondlar kabi aksariyat xalqaro tashkilotlar uchun alohida tadqiqot maqsadi hisoblanadi, chunki bir tomondan, ayollar mehnat migratsiyasi – bu qisqa muddatda, uzoq muddatda ayollar shaxsiy va kasbiy o‘shida ko‘proq narsani yo‘qotishi mumkin bo‘lgan bir paytda o‘z farzandlarini o‘qitish va moddiy ta‘minotini ta‘minlash imkoniatidir.

Ayollarning mehnat migratsiyasi bir necha shakllarda mavjud: qonuniy, noqonuniy va yarim qonuniy shakllarda. Huquqiy shaklda ayollar mehnat migratsiyasi eng yaxshi, ammo eng kam sonli shakl hisoblanadi. Ayollar ish beruvchilar bilan mehnat shartnomalarini imzolash orqali mezbon mamlakatlarda to‘liq xavfsiz holda to‘liq qonuniy qolishlari mumkin.

Noqonuniy shakl – ayollar mehnat migratsiyasining eng ko‘p va xavfli shakllaridan biri bo‘lib, ayollar noqonuniy yoki qisqa muddatli turistik vizalar bilan mezbon davlatlar hududiga kirib borishadi. Noqonuniy migrant ayollar huquqiy jihatdan himoya qilinmaydi va ular faqat noqonuniy yoki yarim qonuniy sektorlarda ishlashlari mumkin. Mezbon mamlakatlarda ular, ayniqsa zaif va ko‘pincha kamsitish, zo‘ravonlik, ta‘qib va turli xil kamsitishlarga duchor bo‘lishadi.

Yarim huquqiy shakl – bu ayollar mehnat migratsiyasining ikkita eng ko‘p va xavfli shakllaridan biri bo‘lib, ayollarga o‘z mamlakatini tark etishdan oldin ham qonuniy ishlash va qabul qiluvchi mamlakatlarda rasmiy ro‘yxatdan o‘tish va‘da qilinishi mumkin, ammo chegarani kesib o‘tishda ularning pasportlar olib qo‘yiladi va ular amalda odam savdosi, mehnat yoki jinsiy qullik qurboniga aylanadi.

Ayollarning mehnat migratsiyasining sabablari nimada?

Ayollar migratsiyasi kengayishda davom etmoqda, chunki, birinchidan, dunyoning ko‘pgina mamlakatlarida aholi qarib bormoqda va keksalar ko‘proq g‘amxo‘rlikka muhtoj; ikkinchidan, ayrim mamlakatlarda aholi farovonligi oshib bormoqda, uy xo‘jaliklari uy bekasi, enaga, oshpaz va hokazolarni yollash imkoniyatiga ega. Ayollarning o‘z hududini, oilasini, farzandlarini tashlab chet mamlakatlarga yoki boshqa hududlarga ish izlab ketishining sabablaridan yana biri– bu ayol aholining ish topishdagi qiyinchiliklar, ishsizlik darajasini ko‘pligi, ish haqining kamligi, topilgan daromadning ehtiyojlarning qoniqtirmasligi kabilar sababli ayollar migratsiyasi ko‘paymoqda.

Migratsiya jahon iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy integratsiyasining zamonaviy jarayonining ajralmas qismidir. Bugungi kunda migratsiya ta‘siriga uchramagan birorta ham mamlakat yo‘q. Shu bilan birga, Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkilotiga a‘zo mamlakatlarga migratsiyaga e‘tibor qaratilishi bilan bir qatorda rivojlanayotgan mamlakatlarda ham migratsiya kam emas. Rivojlanayotgan mamlakatlardan kelgan muhojirlarning muhim qismi (taxminan 74 million yoki 47 foiz) boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarda yashaydi. Umuman olganda, dunyoda 210 milliondan ortiq muhojir borligi taxmin qilinmoqda. Ularning yarmiga yaqini, 105 millioni ayollardir. Migratsiya sabablari

Date: 15th September-2026

har xil bo'lishi mumkin, ammo chuqur iqtisodiy va ijtimoiy tengsizliklar sabab bo'lgan mehnat migratsiyasi migratsiyaning asosiy turlaridan biridir.

“Globallashuv sharoitida ayollar mehnat migratsiyasi” globallashuvning ayollar mehnati, harakatchanligi va shaxsiy o'sishiga ta'sirining siyosiy tahliliga kirishdir. Jahon savdosi va investitsion oqimlaridagi global o'zgarishlar ishchi kuchining geografik taqsimoti va harakatchanligiga ham milliy, ham xalqaro miqyosda sezilarli ta'sir ko'rsatdi. So'nggi o'n yilliklarda ichki va tashqi migratsiyaning kuchayishi bilan birga xalqaro savdo va investitsiyalarning tez o'sishi kuzatilmoqda. Bugungi kunda tovar va xizmatlar ishlab chiqarish, shuningdek, jahon davlatlarining texnologik rivojlanishi yirik Transmilliy Korporatsiyalar tomonidan nazorat qilinadi. Ularning faoliyati butun dunyo bo'ylab butun mintaqalar, mamlakatlar, jamoalar va odamlarga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Bu yerda va u yerda zavodlar yopilib ochilmoqda, tabiiy resurslar va davlat infratuzilmasi xususiyashtirilmoqda, an'anaviy bilimlar patentlanmoqda, qishloq xo'jaligi “modernizatsiya” va eksportga yo'naltirilmoqda, ishchilarning rasmiy va norasmiy ekspluatatsiyasi gullab yashnamoqda. Sivilizatsiya O'sgani sari migratsiya ham o'sib bormoqda. Dunyodagi ayol migrantlarning ulushi: 2000-yilda 48%, 2015-yilda 49% (Xalqaro Migratsiya hisoboti 2015).

Migrant ayollarning mehnati ko'plab sohalarda talabga ega. Ichki va tashqi migratsiya tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning ko'pchiligi ularga ma'lum bir afzallik beruvchi ish haqining pastligi tufayli iqtisodiyotning qishloq xo'jaligi va eksport tarmoqlarida ish topmoqda. Iqtisodiyotning bu tarmoqlari ishchilarning tez-tez ekspluatatsiyasi, mehnat kafolatlarining yo'qligi va mehnat munosabatlarining norasmiy xarakteri bilan ajralib turadi. Millionlab ayollar o'zlari va oilalari uchun tirikchilik, sog'lik va xavfsizlikni ta'minlash uchun ko'chib ketishga majbur. Boshqalar esa, siyosiy, madaniy va ijtimoiy cheklovlardan qochib, yaxshiroq yashash sharoiti, yangi martaba imkoniyatlari yoki shaxsiy erkinlik izlab migratsiya qilishadi. Ko'p ayollar yolg'iz qolib, oilaning asosiy boquvchisiga aylanadi. Ayollar migratsiyasining ko'plab shakllari mavjud. Iqtisodiy tengsizlik bu yerda asosiy omil hisoblanadi, lekin hukumat siyosati ham muhim rol o'ynaydi, jumladan, qabul qiluvchi mamlakatlarning immigratsiya siyosati va jo'natuvchi mamlakatlarning imigratsiya siyosati, mehnat bozorining holati va ijtimoiy siyosat. Qo'shimcha omillar – ayolning jo'natuvchi mamlakat va jamiyatdagi avtonomiyasi. Yaqin kelajakda ekologik sabablarga ko'ra migratsiya kuchayishi kutilmoqda.

Ko'pgina mehnat muhojirlarining asosiy motivatsiyasi – daromadlarining bir qismini uyiga yuborish orqali oila a'zolarini boqish imkoniyatini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pul o'tkazmalarini qabul qilish va jo'natishda erkaklar va ayollar o'rtasida katta farq bor. Masalan, ayollar pul o'tkazmalarining asosiy oluvchilari va provayderlaridir va shuning uchun iqtisodiy rivojlanish va qashshoqlikni bartaraf etishga hissa qo'shadigan “pul o'tkazmalari va rivojlanish” paradigmasida muhim rol o'ynaydi. V.I. Mukomelning xorijiy davlatlarda ishlovchi fuqorolarni sitatistikasini olib bordi va quydagi natijalarni e'lon qildi.

Erkaklar – qurilish sohasida (30,9%) va savdo soxasida (28,9%)ni tashkil qilsa, Ayollar - savdo (52,8%), mehmonxonalar va restoranlar (12,6%) ni tashkil qilar ekan 2016-

Date: 15th September-2026

yil olib borilgan izlanishlarga ko'ra (Le Goff 2016) dunyodagi migrantlar pul o'tkazmalari bo'yicha ayollar erkaklardan ko'ra ko'proq va pul o'tkazish barqaror shaklda bo'lar ekan. Ayollar pul o'tkazmalari ishonchliroq va shuning uchun kelib chiqqan mamlakatlar rivojlanishi uchun muhim ayollar kamroq miqdorda pul o'tkazmoqda, lekin ko'proq tez-tez va uzoq vaqt davomida deyiladi so'rovnoma natijasida.

Rossiya: – Markaziy Osiyodan kelgan ayollar daromadlarining katta qismini uylariga jo'natadi (MDHdan kelgan migrant ayollar...2011)

Ayollar migratsiyasining salbiy omillari.

Ayollar migratsiyasining salbiy omillari: "Migratsiyadagi ayol uydan uzoqda ishlab, axloqsiz turmush tarzini olib bora boshlaydi" (Qirg'izistonda 5985ta odamdan o'tkazilagan so'rovnoma asosida) Qirg'iziston misolida. Ayollarning 38 foizi va erkaklarning 45 foizi axloqsiz turmush tarzini olib borar ekan. Qirg'iziston ayollarining 51 foizi va erkaklarning 55 foizi migratsiyada "ikkinchi oila" yoki nikohsiz aloqalarning maqbulligini aytishgan: 2016-yil ma'lumotlar.

Qirg'izistonda ayollarning xorijga borib ishlashi ba'zi oilalar uchun uyat hisoblanadi. Ammo ko'plab insonlar oila qurgach ishsizlikning ko'pligi yoki topilgan mablag'ni faqat minimal ehtiyojlarnigina qoplashi xorijga borib ishlashga sabab bo'lmoqda, bu esa migrantlar sonining ortishiga sabablardan biridir.

Bugungi kunda butun dunyoda mehnat migrantlari orasida ayollar soni oshib bormoqda. 2019-yilda dunyoda 272 million xalqaro migrant ro'yxatga olingan bo'lsa, shuning 47,9 foizini (130 million) ayollar tashkil etgan. Markaziy va Janubiy Osiyo davlatlaridan muhojirlarning 49,4 foizi ayollardir.

Ayollar orasida mehnat migrantlari ko'payishi yoki kamayishida mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy sharoit katta rol o'ynaydi. Hisobotlarga ko'ra, kam daromadli mamlakatlardan tobora ko'proq ayollar pul topish, oilasini boqish niyatida xorijga chiqmoqda. So'nggi 10 yillikda bu davlatlardan ayol mehnat migrantlari soni 49,2 foizdan 50,2 foizga oshgan. Moliyaviy jihatdan rivojlangan mamlakatlardan esa kamroq ayol xorijga ishga chiqqan. O'rta daromadli mamlakatlardan ayol mehnat migrantlari soni keyingi o'n yillikda 48,5 foizdan 45,6 foizga tushgan bo'lsa, yuqori daromadli mamlakatlardan 49,1 foizdan 43,2 foizga kamaygan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyul "O'zbekiston Respublikasining tashqi mehnat migratsiya tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ-3839-son Qarori¹ qabul qilindi. Bu qaror hozirgi murakkab vaziyatda migratsiya rivojlanib ketayotgan davrda migrantlarni huquqini himoya qilishni ta'minlash maqsadida ishlab chiqilgan. Tashqi mehnat migratsiyasi jarayonlarini tartibga solish, xorijda mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun fuqarolarni tashkillashtirilgan tarzda yig'ish yuzasidan xalqaro shartnomalar tuzish, ularning respublika tashqarisida ish joylariga xavfsiz tarzda yetib borishini ta'minlash uchun qulay

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyul "O'zbekiston Respublikasining tashqi mehnat migratsiya tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ-3839-son qarori/
<https://lex.uz/ru/docs/-3811317>

Date: 15th September-2026

shart-sharoitlar yaratish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarga qaramasdan, noqonuniy mehnat migratsiyasining katta oqimi haligacha saqlanib qolmoqda.

Fuqarolarni xorijda tashkillashtirilgan tarzda ishga joylashtirish, shuningdek, mehnat migratsiyasidan qaytib kelgan shaxslarning bandligini ta'minlash ko'rsatkichlari past darajada qolishi davom etmoqda.

Tashqi mehnat migratsiyasi tizimini yanada takomillashtirish, uning tashkiliy shakllarini tubdan kengaytirish, mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun respublika tashqarisiga ketayotgan fuqarolarning mehnat va ijtimoiy huquqlari himoya qilinishini ta'minlash, xorijdan qaytib kelgan mehnat migrantlarini tadbirkorlik va mehnat faoliyatiga jalb etishni kengaytirish, shuningdek, 2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasida ham ko'rsatib o'tilgan va shu asosda mamlakatimizda migratsiya bo'yicha ishlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Millatlararo munosabatlarni rivojlantirishda ayollarning roli ko'pincha ikkinchi darajali hisoblanadi. Ko'pincha, migratsiyani o'rganish jarayonida ayollar mehnat bozorida raqobatbardosh deb hisoblanmaydi, chunki ularning ishdagi ishonchsizligi, tug'ruq ta'tiliga chiqish ehtimoli ish beruvchi uchun foydali emas. Erkak ayolga qaraganda oilaviy majburiyatlardan ko'proq ozoddir. Bu, bizningcha, mehnat migratsiyasi jarayonida ayollarning ikkinchi darajali ahamiyat kasb etishining asosiy sababi sifatida aniqlash mumkin. Ammo ayollar uy xo'jaligi, bolalar tarbiyasi bilan shug'ullanadilar, bu ham ijtimoiy munosabatlar rivojlanishining muhim tarkibiy qismi bo'lib, uni ijtimoiy-madaniy aloqalar, millatlararo munosabatlarni rivojlantirishdagi rolini aniqlash jarayonida e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Bu holatda ayol boshqa kasblar uchun ko'proq erkindir va mehnat bozorining asosiy elementi sifatida qaralmaydi, © Barsukova M. E., 2012, ammo ayollar bir xil darajada muhim vazifa –yosh avlodni tarbiyalash bilan band va shu nuqtayi nazardan kim muhimroq ekanini aytish qiyin. Balki, bolalar migratsiya jarayonida ishtirok etmaydilar, ammo tajriba shuni ko'rsatadiki, bu hollarda kelib chiqqan mamlakatda tug'ilgan va yashovchi bolalar ham migrantga aylanadi, ikkinchidan migratsiya jarayonida tug'ulgan bolalar ota-onasidan ko'ra ko'proq tayyor va boshqa davlatdagi yashash sharoitlariga moslashgan bo'lib chiqadi. Migratsiyada tug'ulgan bolalar boshqa davlatda yashash ko'nikmalarini, yangi sharoitlarda asosiy an'analar va xatti-harakatlar singdiriladi, bu moslashishni sezilarli darajada osonlashtiradi. Muloqot qilish va o'zini namoyon qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shubhasiz, oilani barpo etish va farzandlar tarbiyasi ijtimoiy munosabatlarning eng muhim elementi bo'lib, bu yerda ayollarning ahamiyati inkor etib bo'lmaydi. Ayollar migratsiya jarayonida fuqorolikni olish yoki xorijda qolish maqsadida hozirgi kunda nikoh qurish holatlari kuzatilmoqda. Chet elliklar bilan nikoh munosabatlari sohasini yuridik fanlar nomzodi, huquqshunos O. Kalibernova batafsil ko'rib chiqadi. Rossiya Federatsiyasi fuqarolari va chet elliklar o'rtasida nikohni tuzish tartibi tobora ko'proq nazorat qiluvchi organlar va qonun chiqaruvchi organlarning e'tiboriga tushmoqda. Buning sababi, migratsiya xizmati tomonidan ro'yxatga olish va nazorat qilishning barcha bosqichlaridan o'tishdan ko'ra, Rossiya fuqarosi bilan turmush qurish orqali fuqarolikni olish va u bilan birga davlat

Date: 15th September-2026

huquqlari, ijtimoiy xizmatlar va ishga joylashishda yordam berish ancha osonlashadi. Regnum axborot agentligining xabar berishicha, Rossiyada yaqin xorij fuqarolari bilan nikohlar kamaymoqda. 2009- yil uchun berilgan statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, yaqin xorij mamlakatlari orasida xorijliklar bilan nikoh qurishda birinchi navbatda Ukraina, ikkinchi o'rinda Armaniston, uchinchi o'rinda Tojikiston bor. Ozarbayjonda 2011-yilning birinchi yarmida chet elliklar bilan nikohlar soni 2010-yildagi ma'lumotlarga nisbatan ko'paydi ², bu esa ushbu davlat fuqarolarining millatlararo nikohlarga bo'lgan qiziqishini ta'kidlaydi. Ushbu reyting yildan-yilga o'zgarib turadi, ammo MDH fuqarolari bilan nikohlarning umumiy sonining pasayish tendentsiyasi o'zgarmadi. Shu bilan birga, MDHga a'zo bo'lmagan davlatlar vakillari bilan nikohlar sonining ko'payishi kuzatilmoqda. O'rta osiyolik ayollar yevropaliklar bilan oila qo'rish bo'yicha Germaniya birinchi o'rinda turadi. (2009-yilning birinchi yarmida 361 ta nikoh), Turkiya (261), Isroil (180), Buyuk Britaniya (127), Xitoy (123), AQSh (91), Yaponiya (27), Chexiya (12). Rassiyada esa xitoy fuqorolari bilan oila qurish kupaymoda. Bu oilalar haqiqiy yoki soxta ekanligini tekshirish va isbotlash qiyin jarayon hisoblanadi. Nikoh soxta deb topilgan hollarda, Rossiya fuqarosi bilan ushbu nikohga kirgan shaxs mamlakatdan chiqarib yuboriladi. Ayollar migratsiyasining yana bir salbiy omili bu- ayollar migratsiyadan qaytgach qarindoshlar vasiyligida qoldirilgan bolalar bilan bog'liq muommolardir. Hozirda oilalarning ajrashib ketishida ham migratsiyadan qaytgan ayollarning bolalari va turmush o'rtog'i bilan kelisha olmasligi sabab bo'lmoqda.

XULOSA

Shunday qilib, migratsiya jarayonlarining gender jihati nafaqat millatlararo munosabatlarda ma'lum xususiyatlarning paydo bo'lishi haqida, balki migrantlarni jalb qilayotgan davlatlar aholisini to'ldirish, reproduktiv migratsiya orqali demografik muammolarni hal qilish haqida gapirishga imkon beradi. Ota-ona qaramog'isiz qolgan migrant bolalarni ijtimoiy moslashtirish bo'yicha samarali dasturlar ishlab chiqish, shuningdek, bunday bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim muassasalarini tashkil etish zarur, toki kelajakda biz bugungi kunda amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning munosib natijasini ko'ramiz. Bu yo'nalish zamonaviy jamiyatda, har doimgidek, ayol nafaqat go'daklar, balki butun bir avlod bolalar, o'smirlar, yoshlar va hatto yetuk odamlarning ongini shakllantiradigan vositadir. Ayollarning donoligi har doim eng oqilona yechimlarni topish va ularni amalda qo'llash imkonini berdi. Migratsiya sohasida davlat uchun strategik muhim ustuvor yo'nalishlarni rivojlantirishni ta'minlash maqsadida ishlab chiqilgan loyihalar madaniyatlararo makonda ayollarga barcha tomonlarning manfaatlarini muvozanatlashtirishga yordam beradi, deb umid qilamiz.

² Анашкина Г. П., Погодина С. А. Брак с иностранцем как новая модель адаптации российских женщин в условиях переходного общества // Этножурнал. URL: <http://www.ethnonet.ru/lib/0903-03.html> (дата обращения: 24.07.2011).

Date: 15th September-2026
ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдуразакова Н. Г. Женская трудовая миграция в контексте глобализации: дис. канд. ... социол. наук. –Казань, 2008. –219 с.: ил. URL: <http://www.dissercat.com/content/zhenskayatrudovaya-migratsiya-v-kontekste-globalizatsii> (дата обращения: 23.07.2011).
2. Анашкина Г. П., Погодина С. А. Брак с иностранцем как новая модель адаптации российских женщин в условиях переходного общества // Этножурнал. URL: <http://www.ethnonet.ru/lib/0903-03.html> (дата обращения: 24.07.2011).
3. Браки с иностранцами: уроки ликвидации юридической безграмотности для русских девушек — невест или жен западных мужчин // Рос. центр правовой помощи. URL: <http://www.lawyers.su/?p=64> (дата обращения: 24.07.2011).
4. Бритвина И. Б. Гендерная детерминация адаптации вынужденных мигрантов: социологический анализ: дис. ... д-ра социол. наук. – Екатеринбург, 2006. – 353 с.: ил. URL: <http://www.dslib.net/sociologia-kultury/britvina.html> (дата обращения: 31.07.2011).
5. Гюнтер Г. Статистика браков москвичек с иностранцами за первое полугодие 2011 г. URL: <http://forum.dpni.org/showthread.php?t=36324&page=1> (дата обращения: 24.07.2011).
6. Дугин А. Г. Социология пола (структурная социология): лекция № 10 // Центр консервативных исследований. URL: <http://konservatizm.org/konservatizm/sociology/140509120251.xhtml> (дата обращения: 31.07.2011).
7. Калибернова О. Брак с иностранцем // Любовь, семья, дом: журн. URL: http://www.svnn.ru/article/index.php?id_article=474 (дата обращения: 24.07.2011).